

GÖTEBORGS FÖRSVAR I ÄLDRE TIDER

Av Otto Mannerfelt

Det landområde, där den stora Gautälven, nu Göta älv, utfaller i Västerhavet - denna ström, som givit namn åt goter och göter - har städse tillhört ett av nordens mest betydelsefulla. Här gick den gamla färdvägen förbi det "gaut", d v s "utgjutning" eller fors som vi nu benämna Trollhättefallen, upp mot goternas hemland, och från landet vid Göta älvs mynning sökte längre fram dessa goters ättlingar sin förbindelse över havet med västra Europa.

Här kommo ock senare de städer att ligga, från vilka det nuvarande Göteborg leder sin härkomst. Genom hårda strider måste dock deras invånare värja denna sin förmånliga plats vid den stora älvens utlopp i havet. Det finnes därför ej heller inom det nuvarande Sveriges gränser någon stad, som varit så ofta anfallen eller hotad av fienden som Göteborg. Men erinra sig att staden leder sitt ursprung från tvenne av danskarna uppbrända städer: Nya Lödöse och det av Karl IX anlagda hisingska Göteborg.

Med knapp nöd hade Sverige under medeltidens sista skede kunnat värja sitt nationella oberoende gentemot Danmark. Naturliga gränser saknades alldeles och särskilt kännbart var detta beträffande södra och västra Sverige. Skåne och Halland voro ännu danska provinser, Bohuslän tillhörde Norge.

Endast med ett smalt landområde mellan Halland och Bohuslän nådde den nya nationalstaten ut till västerhavet. Här låg vid Göta älvs mynning fästet Gullberg och längre ut Älvsborg, som dock av danskarna avbrändes vid deras borttågande 1523.

Betydelsen av att här äga ett kraftigt försvar stod dock klar redan för Gustaf Vasa, som iståndsätte och förstärkte de ovannämnda befästningarna.

Men oaktat Älvsborg utan jämförelse vid denna tid var Sveriges viktigaste fäste, försumrades dock detsamma under Erik XIV:s tid så mycket att det efter ett par veckors belägring föll i danskarnas händer år 1563.

I juli 1565 brände danskarna Nya Lödöse och ej heller lyckades det Per Brahe att återtaga Älvsborg, som sålunda var i danskarnas händer, då Johan III upp-

steg på tronen.

Innan Älvsborg återlämnades var Gullberg ensam Sveriges skydd mot danskarnas infall i Västergötland, var för det också förstärktes. Under hela Johan III:s regering arbetades samtidigt på Älvsborgs försättande i bättre skick. Dessa förstärkningsarbeten fortsattes även under hertig Karl, vilken år 1603 på Hisingen grundlade det första Göteborg, som omedelbart befästes, men dock förstördes i grund av danskarna 1611. Även Älvsborg intogs, d 22 maj 1612 och Gullberg några dagar senare. Landet vid Göta älvs mynning var sålunda: i fiendens händer. Dyrt blev vid freden i Knäred dess återköpande.

Den 22 juli 1613 beviljades av ständernas utskott en utomordentlig gård. Det blev den drygaste bevillning, som någonsin utgått från Sveriges land. I historien heter den: Älvsborgs lösen. Hela folket deltog i denna gård, från Gustaf II Adolf, som lät nedsmälta sina klenoder och riksråden, som lät mynta sitt bordsilver, till drängen, som måste betala en och pigan, som hade att betala en halv riksdaler, på en tid, då en riksdaler var priset på en tunna råg. Det gällde också att återförvärva Sveriges ende besittning vid västerhavet.

Så snart Älvsborgs lösen blivit till fullo erlagd, utfärdade Gustaf II Adolf år 1619 interimprivilegierna för den nya stad, till vilken invånarna i Nya Lödöse, d v s den nuvarande Gamlestaden, och i det hisingska Göteborg, ålades att flytta. Tre år senare fick det nya Göteborg de förnyade privilegier, som gäva denna i verkligheten mycket hotade gränsstad en annan myndighetsorganisation och andra förmåner än andra svenska städer

Redan från stadens första tillvaro sörjde Gustaf Adolf för dess försvar. År 1624 fastställdes ritningarna. till den egentliga stadens befästade med 6 bastionerade fronter mot land samt enklare sjöfronter. Planen utvidgades och även de omgivande, behärskande bergen började befästas. Först färdig blev den å Ryssäsen belägna skansen.

År 1644 hotades Göteborg åter av danskarna. Det var då, som Kristian IV av Danmark själv, från Ramberget på Hisingen, rekognoscerade fästningsverken och staden, vilken räddades endast genom den undsättningseskader, som Louis de Geer utrustade i Holland. Våren därpå riktade danskarna ett samtidigt dubbelanfall mot Göteborg, sjöledes genom en flotta under Ove Geddes befäl, till lands genom Hanibal Sehesteds inbrott i Sverige från norska sidan, att angrepp, som

dock strandade, tack vare Lars Kagg och Harald Stake.

Så länge området vid Göta älvs mynning utgjorde Sveriges enda besittning vid västerhavet - såsom fallet var ända till freden i Brömsebro 1645 - var Älvsborgs fästning en av de viktigaste i vårt land. Den hade under de första vasaregenterna varit en av Sveriges starkaste, men i mitten av 1600-talet utdömdes den såsom icke längre fyllande sin uppgift. Fästningen ansågs nämligen icke endast ligga för långt från älvmyningen för att hindra en blockad av Göteborg, utan även, på grund av belägringspjäsernas ökade skottvidd, befinna sig i ett ytterst farligt läge i händelse av beskjutningen från det närbelägna, dominerade Käringberget.

År 1646 uppgjordes därför av dåvarande generalkvartermästaren Johan Wärnschiöld en ny plan till försvaret av Göta älvs mynning. Enligt denna förlades försvarets tyngdpunkt till en ny befästning, anlagd på tvenne i inloppet nära varandra belägna holmar, av vilka den större bar namnet Kyrkogårdsholmen. På denna holme, av vars gynnsamma läge danskarna, under sitt närmaste föregående anfall 1644, hade förstått att begagna sig, genom att därstädes anlägga batterier, uppstod nu den fästning, som kom att bära namnet Nya Älvsborg. År 1674 dog Wärnschiöld, men arbetet på Nya Älvsborg fortsattes efter hans plan av Erik Dahlberg.

Sådan fästningen efter sitt fullbordande tedde sig, bestod den av en bastionerad, något oregelbunden femhörning. Trots de grova gråstensmurarna, som på sina ställen hade en tjocklek av ända till 2 meter, kunde dock Nya Älvsborg ingalunda betraktas som en stark fästning. Det knappa utrymmet på holmarna hade nämligen haft ett ogynnsamt inflytande på planutstakningen.

Under åren 1675, 1676, 1677 och 1678 oroades Göteborg på nytt av danskarna både till lands och sjös. Tvenne gånger sökte de, fastän förgäves, från Hisingen beskjuta Göteborg, medan det åt sjösidan lyckades amiral Sjöblad att, med stöd av det nu uppförda Nya Älvsborg, förhindra försöket att blockera Göteborg. Befästningen kring själva staden, som redan 1643 var fullt slutet, hade även visat sig vara av stor betydelse, då Göteborg icke minst tack vare dessa befästningsanordningar kunde trotsa de danska blockeringarna.

Under Karl X Gustaf och hans krig med Danmark blev Göteborgs betydelse ännu

mera i ögonen fallande, och under hans sista levnadsår förstärktes särskilt sjöfronterna. Med sin skarpa strategiska blick insåg nämligen Karl Gustaf, vilken vikt som vilade på ett starkt befästat Göteborg. Här höll han, som bekant, två av sina riksdagar, och här slutade han ock sitt liv 1660.

Redan under hans son och efterträdare skulle åter, som vi ovan funnit, betydelsen av dessa försvarsverk framträda. Varken till lands, under Gyldenlövefälden, eller till sjös hade danskarna vågat direkt angripa den befästade staden, vars försvar kort före och under Karl XI:s danska krig hade bringats i gott stånd. Att befästningarna vore av nöden hade sålunda erfarenheten på det mest tydliga sätt givit vid handen. Arbetet skred dock i fredstid endast långsamt framåt. men mot slutet av 1600-talet inträdde emellertid i Göteborgs försvar ett nytt skede. År 1684 godkändes nämligen en av Erik Dahlberg uppgjord ny plan till Göteborgs befästande. Bastionerna förstörades och förstärktes, och nya självständiga befästningar utfördes på Ryssåsen och Gullberg, de ännu kvarstående skansarna Kronan och Göta Lejon, vilka voro färdiga år 1689.

Efter Poltavaslaget (1710) blev Göteborg åter hotat. Ett nytt krig med Danmark stod för dörren och med skäl kunde man vänta att Göteborg skulle åter bli angripet. Fästningsverken förstärktes och förråd samlades, samtidigt ökades också garnisonen, som dock befanns alltför fåtalig för försvaret av de omfattande befästningsverken. Stadens borgare fördelades på fem kompanier, räknade 3 officerare, 5 under. officerare och omkring 150 man, sålunda tillsammans omkring 800 man. Det var visserligen icke någon synnerligen stor styrka, men man får taga i betraktande att staden vid denna tid räknade endast 5-6000 invånare.

Stenbocks seger vid Hälsingborg 1710 avvärjde emellertid den fara, som hotade även västra Sverige, men redan på våren 1711 framträdde den åter, denna gång från Norge. Beredvilligheten att försvara hus och hem var dock nu allmän. Borgarbevapningen förstärktes och genom noggranna undersökningar kontrollerades livsmedelsförråden för en möjligen blivande belägring. Minst ett halft års proviant ansågs vara av nöden.

Icke genom de svenska försvarsåtgärderna, utan tack vare brister på energi i den danska krigföringen, undgick dock Göteborg även denna gång den hotande faran.

Den viktigaste delen av befästningarna, nämligen land-fronten, skulle enligt planen försvaras av garnisonen, under det att försvaret av sjösidan, från Stora Bommen till Drottningporten, uppdrogs åt borgarskapet. Varje kompani fick sig

tilldelat den post, som låg närmast de gator, där kompaniets manskap var bosatt. Den 2 maj 1717 visade sig den norske sjöhjälten Peder Tordenskiold på Rivöfjorden med en eskader, i avsikt att intränga i Göta älv och förstöra den svenska flottavdelningen vid Nya Varvet. Hans inskeppning av landstigningstrupper i Fredrikstad i Norge blev emellertid känd och myndigheterna i Göteborg fingo tid att vidtaga en del säkerhetsåtgärder. Arvprinsen av Hessen hann komma till stadens undsättning med trupper från olika håll, sammanlagt 2-3000 man, Natten till den 3 maj lyckades Tordenskiold komma förbi Nya Älvsborg in i älven, men här blev han mottagen med eld från de svenska fartygen, under vice amiralen Olof Strömstjerna, och från kustbatterierna samt från det infanteri, som besatt södra stranden.

Efter mer än 6 timmars strid blev han därför, med förlust av två galorer, tvingad till återtåg, därunder beskjuten även från Nya Älvsborg. Till lycka för Tordenskiold uppstod nu landvind, som möjliggjorde för honom att utan större förluster segla ut ur älven.

Vida mera hotande blev för Göteborg Tordenskiolds andra angrepp, den 21 juli 1719; Kort förut hade han efter fem dagars beskjutning lyckats sätta sig i besittning av Marstrand, med dess starka fästning. Det var denna gång en verklig flotta av bl a 10 stora fregatter, som visade sig utanför Nya Älvsborg. Klockan fem på eftermiddagen lät Tordenskiold föra i land på stora Aspholmen 36 st. mindre mörsare samt på den bredvidliggande Lilla Aspholmen 4 st. större. Vid sextiden kunde dessa börja öppna sin eld.

Redan i dag gryningen påföljande dag fortsattes skjutningen. Elva fartyg av olika typer, huvudsakligen skottpråmar, deltog i angreppet. De lade sig i skydd av de närmaste holmarna, och visade sig endast då de avlossade sina kanoner. Fästningen, som stod under befäl av den tappra överstelöjtnanten Johan Lillie led stora förluster, men dess kommandant avisade utan betänkande Tordenskiolds förslag att kapitulera. Även den 23 fortsattes den häftiga beskjutningen, många av besättningen dödades och sårades, en del av fästningsverken förstördes och ett krutförråd sprang i luften. Lillie väntade en stormning genom båtanfall, men denna uteblev. I dagningen till den 24 inträffade nämligen något, som danskarna ingalunda väntat. De blevo nämligen beskjutna, i flanken från Arendal Hisingen, dit överste G.B. Stael von Holstein under natten med stora svårigheter lyckats överföra fyra kanoner och en 40-pundig mörsare samt uppföra två bat-

terier. Danskarna sågo sig nödsakade att uppgiva angreppet. De drogo sig nu med sådan hast tillbaka, att de ej kunde från ställningen på Lilla Aspholmen medföra de fyra stora mörsare, vilka där blevo svenskarnas byte.

Varnade av dessa händelser förstärktes garnisonen i Göteborg till 4000 man, nya försvarsverk längs älvens stränder anlades vid Rya Labbe och å Billingen. En bom blev även utlagd tvärs över densamma.

Ännu en gång skulle emellertid Tordenskiöld återkomma, nu med bättre tur. Under natten till den 24 september 1719 lyckades han nämligen, tack vare försumlighet å den svenska bevakningens sida, intränga i älven och genom överrumpling sätta sig i besittning av eller förstöra en del svenska fartyg.

Denna strid var den sista som utkämpades mellan Sverige och Danmark under det stora nordiska kriget. Det var också Nya Älvsborgs allra sista strid.

Den återstående delen av 1700-talet är tillbakagångarnas tid. Olika myndigheter och kommissioner påpeka bristfälligheterna, men ingenting av betydelse göres under hela frihetstiden för att avhjälpa dem. Det skulle behövas att fienden kom - som år 1788 - ända till Kongälv, för att det skulle bliva fart i försvarsarbetet. Till överraskning både för Gustaf III och Göteborg hotades då denna stad av en dansk armé som inryckte i Bohuslän och som, efter att vid Kvistrum hava tillfångatagit en mindre svensk häravdelning, närmade sig Göteborg. Genom landshövding Du Rietz skrivelser känner man numera väl, i vilket uselt skick befästningarna befunno sig, huru där värvade garnisoninfanteriregementet till en tredjedel bestod av - norrmän o s v.

Att staden denna gång räddades berodde till stor del på Gustaf III, som den 3 oktober anlände till staden, satte liv i arbetet på stärkandet av dess försvar och återuppväckte borgerskapets mod, förtröstan och offervillighet. Vid Göteborg koncentrerades så småningom en styrka av 3500 man. Att något angrepp ej heller denna gång kom att äga rum, berodde emellertid ej på de militära dispositionerna, utan på den europeiska diplomatien, som uppträdde medlande mellan Sverige och Danmark. Det var i främsta rummet England, som jämte Preussen var intresserat av att Sverige skulle kunna fortsätta sitt krig mot Ryssland vilket land därigenom nödgats splittra sina krafter under det samtidigt pågående kriget mot Turkiet. Engelska sändebudet i Köpenhamn Elliot tvingade därför den danske överbefälhavaren prinsen av Hessen till avslutandet av ett stillestånd, som en tid därefter övergick till fred.

Detta var sålunda sista gången, som en fiende stod utanför Göteborgs portar.

Under sin, nu snart trehundraåriga, tillvaro har sålunda staden, som vi funnit, varit hotad till lands och från sjösidan upprepade gånger. Att densamma så lätt undgått dessa faror och ej blivit utsatt för samma öde som Ny Lödöse och det hisingska Göteborg, har emellertid berott på ett den enda fiende, som angripit Göteborg, nämligen Danmark, senare ej var densamma son under Kristian IV. Även under sina svaghetsperioder har Sverige i regeln varit den starkare, dess krigföring den mest energiska. Huru förhållandena skulle hava gestaltat sig, om staden blivit angripen av en stormakts flottor eller landstigningskårer, är däremot ovisst.

Hela 1800-talet är beträffande Göteborgs försvar endast historien om dess förfall. Redan 1806, då sålunda hotet från Danmark-Norge ännu kvarstod, utgav Kungl. Maj:t den befallningen, att hela fästningen med undantag av vällen mot älven och skansarna Kronan och Göta Lejon skult rivas. Huvudgraven skulle dock behållas såsom våt grav. Från år 1822 upphörde Göteborg även att till namnet vara fästning. Visserligen påpekas i ett och annat kommittébetänkande betydelsen av ett befästat Göteborg, men några nya befästningsarbeten blevo dock icke utförda.

I samband med den försvarsrörelse, som under slutet av 1800-talet gick genom vårt land, höjdes dock inom Göteborgs samhälle röster för dess befästande på nytt. Sålunda sökte bl a den, som skriver detta, i en del föredrag samt i en broschyr, benämnd "Om Göteborgs befästande utgiven 1894. påvisa behovet av nya kraftiga försvarsanordningar till skydd för rikets andra stad.

Så småningom mognade emellertid tanken på stärkande av Göteborgs försvar. Numera skyddas åter mynningen av Göta älv genom fullt tidsenliga, starka befästningar vid Västerberget samt genom den nuvarande fästningen Älvsborg. Men ännu återstå åtskilliga förberedelser att vidtaga, innan Göteborg kan anses varg tryggat för angrepp från fientliga eskadror eller landstigningskårer.

Men, invänder säkerligen många, kommer icke efter världskriget allt vad försvar heter att slopas? Behöver Göteborg även i framtiden befästningar, garnison och landstormstrupper till sitt skydd? Kunna vi icke vänta, att det nu pågående kriget skall bliva det sista? Tyvärr finnes ingen, som vågar jakande besvara en sådan fråga. Tvivelsutan kommer efter krigets slut en längre eller kortare

fredsperiod att inträda, beroende helt enkelt på de krigförande makternas utmattning, och vidare är det tydlig att om Europas stormakter skola någorlunda kunna hämta sig efter kriget och kunna förbättra den ekonomiska ställning, som de oerhörda krigsrustningarna samt de direkta eller indirekta följderna av världskriget nu undergrävt, en stark begränsning av rustningarna måste äga rum. Men härav följer ingalunda, att den eviga freden nu skulle göra sitt inträde, att världen skulle hava hunnit till den grad av t veckling, att kriget för alltid skulle vara bannlysta, att de reella orsaker eller de nationella lidelser, vilka, så länge historien känner, tänt krigets fackla, nu för evigt skulle vara försvunna. Då man ser, vad världen fått utstå under dessa krigsår och vilka nya barbariska krigförings-metoder, som börjat tillämpas, även på de icke stridande och de neutrala folken, får man icke någon alltför hög tanke om mänskligheten och dess närmaste framtid. Tyvärr vågar därför ingen klart seende hoppas, att den hatets draksådd, som världskriget utsått, genom något under skall bliva kvävd och utan frukt.

Att Göteborg i framtiden aldrig skulle komma att bliva hotat av en fientlig flotta, är därför något, som vi tyvärr icke kunna våga hoppas. Tvärtom står det klart för var och en, att i framtiden andra och vida farligare fiende kunna komma att visa sig utanför Göteborg än de gångna århundradenas danska flottor. Ångan har ju förkortat avståndet från främmande kuster, vinden, som under segelfartygens dagar spelade så stor roll, har icke längre någon betydelse, under det att kanonernas skottvidd mera än tiodubblats. Faror kunna därför även i framtiden komma att hota den stora staden vid Göta älvs mynning. Även i kommande dagar skola därför nog erfordras kraftiga befästningar samt ett väl organiserat, levande försvar.

Måtte därför detta samhälle, som vilar på samma grund där av fienden uppbrända städer en gång legat, denna stad, vars betydelse Gustaf II ;Adolfs fjärrskådande öga anat, och som lyckats värja sin frihet under de stora Karlarna och Gustaf III, även i framtiden kunna visa en fiende tillbaka: Men utan klar insikt om försvarets betydelse och utan noggranna fredsförberedelser är detta icke tänkbart.